

Piotr Ryłski¹

Uniwersytet Warszawski

ORCID ID: 0000-0002-5399-1624

ORZEKANIE O WYNAGRODZENIU PEŁNOMOCNIKA Z URZĘDU W POSTĘPOWANIU CYWILNYM – UWAGI *DE LEGE FERENDA*

ABSTRAKT

Prawo do udziału w postępowaniu sądowym pełnomocnika wyznaczonego dla strony z urzędu stanowi istotną gwarancję zapewnienia prawa do sądu dla osób niezamożnych. Ważnym elementem instytucji zastępstwa z urzędu jest kwestia finansowania tej części działalności adwokatów i radców prawnych. Od strony procesowej zagadnienie to dotyczy przede wszystkim sposobu orzekania o wynagrodzeniu i kosztach pełnomocnika z urzędu. W tym zakresie pomimo powolnych zmian polegających na odejściu od całkowitej nieodpłatności czynności pełnomocnika dokonywanych w ramach pomocy prawnej nadal brak spójnej i kompleksowej regulacji. Jak wskazano w niniejszym artykule, istnieją wciąż sytuacje, gdy pełnomocnik świadczący pomoc prawną z urzędu w postępowaniu cywilnym może nie uzyskać żadnego wynagrodzenia, gdyż Skarb Państwa tylko subsydiarnie odpowiada za te koszty. Ponadto uzyskanie zwrotu kosztów zastępstwa prawnego z tytułu nieopłaconej pomocy prawnej trwa latami. W tym artykule podjęto jedno z zagadnień związanych z zastępstwem prawnym z urzędu w sprawach cywilnych, a mianowicie kwestię orzekania przez sąd o tym wynagrodzeniu. Impuls do podjęcia tego tematu dały m.in. liczne postulaty zmian w tym zakresie. W ostatnim czasie pojawiły

¹ Doktor habilitowany, profesor uczelni na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, radca prawny.

się także konkretne propozycje zmian na polu legislacyjnym. W związku z tym przedmiotem artykułu jest nie tylko zdiagnozowanie obecnego stanu prawa i orzecznictwa w odniesieniu do orzekania o wynagrodzeniu pełnomocnika z urzędu, ale przede wszystkim odniesienie się do zgłaszanych propozycji i postawienie konkretnych postulatów na przyszłość.

Słowa kluczowe: postępowanie cywilne, pełnomocnik z urzędu, wynagrodzenie pełnomocnika, nieodpłatna pomoc prawna

I. Uwagi wstępne

Prawo do udziału w postępowaniu sądowym pełnomocnika wyznaczonego dla strony z urzędu stanowi istotną gwarancję zapewnienia prawa do sądu dla osób niezamożnych². Istnienie tej instytucji jest zatem konieczne w każdym demokratycznym systemie prawnym, nie tylko w sprawach karnych, ale także cywilnych. W Polsce instytucja ta znana jest od dawna³. W okresie międzywojennym wzorem rozwiązań austriackich była ona ujmowana wraz z instytucją zwolnienia od kosztów sądowych w ramach tzw. prawa ubogich⁴, czyli środków służących ochronie osób niezamożnych⁵. Formalne powiązanie pełnomocnictwa z urzędu z instytucją zwolnienia od kosztów sądowych trwało w Polsce w sprawach cywilnych aż do 2010 r.⁶, gdy doszło do umożliwienia stronie starania się o ustanowienie pełnomocnika z urzędu bez względu na to, czy strona ta uzyskała uprzednio zwolnienie od kosztów sądowych⁷.

2 K. Flaga-Gieruszyńska, *Idea pomocy prawnej z urzędu w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Aequitas sequitur legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2014, s. 55 i n.; A. Płoszka, *Publicznoprawny status jednostki skrajnie ubogiej*, Warszawa 2019, s. 333.

3 Por. m.in. A. Bálasits, *Ustawa z 1 sierpnia 1895 r. o postępowaniu sądowym w cywilnych sprawach spornych (Procedura cywilna)*, Lwów 1895, s. 413–414; W. Godlewski, *Austriackie prawo procesowe cywilne*, Lwów 1900, s. 172–174.

4 Por. K. Apołłow, *Prawo ubogich w świetle doktryny i praktyki. Komentarz*, Warszawa–Kraków 1938, s. 85 i n.

5 Na temat aktualnego posługiwania się tym pojęciem por. J. Koredczuk, „Prawo ubogich”, czyli rzecz o próbie pogodzenia interesu jednostki z interesem państwa, [w:] *Podstawy materialne państwa. Zagadnienia prawnohistoryczne*, red. D. Bogacz, M. Tkaczuk, Szczecin 2006, s. 651–660; T. Zembrzowski, *Przyznanie prawa ubogich w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Aurea praxis, aurea theoria. Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. K. Weitz, J. Gudowski, Warszawa 2011, s. 777–809; R. Hauser, *Zwolnienie od kosztów sądowych – prawo ubogich*, [w:] *Państwo w służbie obywateli. Księga Jubileuszowa Profesora Jerzego Świątkiewicza*, red. R. Hauser, L. Nawacki, Warszawa 2005, s. 209–215. Pojęcie prawa ubogich pochodzi z języka niemieckiego, gdzie występowało np. w prawie austriackim (*Armenrecht*), gdzie już w latach 70. ubiegłego wieku zostało zastąpione bardziej nowoczesnym określeniem pomocy sądowej (*Verfahrenshilfe*), por. Z. Krzemiński, [w:] Z. Czeszejko-Sochacki, Z. Krzemiński, *Adwokat z urzędu w postępowaniu sądowym*, Warszawa 1975, s. 72.

6 Zmiany dokonała ustawa z 17 grudnia 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2010 r. nr 7, poz. 45).

7 Do 2010 r. warunkiem uzyskania prawa do pełnomocnika z urzędu było uprzednie zwolnienie strony od kosztów sądowych. Było to rozwiązanie krytykowane w doktrynie. Por. A. Zieliński, *Najnowsze zmiany Kodeksu postępowania cywilnego*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 7, s. 370 i n.; M. Sorysz,

Ważnym elementem instytucji zastępstwa z urzędu jest kwestia finansowania tej części działalności adwokatów i radców prawnych. Od strony procesowej zagadnienie to dotyczy przede wszystkim sposobu orzekania o wynagrodzeniu i kosztach pełnomocnika z urzędu. W tym zakresie pomimo powolnych zmian⁸, polegających na odejściu od całkowitej nieodpłatności czynności pełnomocnika dokonywanych w ramach pomocy prawnej⁹, wciąż brak spójnej i kompleksowej regulacji. Jak zostanie przedstawione poniżej, istnieją wciąż sytuacje, gdy pełnomocnik świadczący pomoc prawną z urzędu w postępowaniu cywilnym może nie uzyskać żadnego wynagrodzenia, gdyż Skarb Państwa tylko subsydiarnie odpowiada za te koszty. Ponadto uzyskanie zwrotu kosztów zastępstwa prawnego z tytułu nieopłaconej pomocy prawnej trwa latami. Jak wiadomo, wciąż dyskusyjna jest także wysokość stawek wynagrodzenia pełnomocnika z urzędu, nie tylko ze względu na ich wysokość¹⁰, ale także wobec ich zróżnicowania do stawek opłat przysługujących w razie zastępstwa sprawowanego z wyboru¹¹. Sprawia to, że zastępstwo stron przez pełnomocnika z urzędu nie jest w wielu wypadkach działalnością należycie uregulowaną i sprawiedliwie wynagradzaną. Nie powinno być zaś wątpliwości, że wykonywana przez pełnomocników z urzędu służba publiczna powinna być należycie wynagradzana, gdyż – jak powiedziano – z punktu widzenia państwa stanowi jeden z istotnych elementów jego funkcjonowania związany z zapewnieniem prawa do sądu¹².

Ustanowienie dla strony pełnomocnika z urzędu oraz obowiązki pełnomocnika w postępowaniu cywilnym na tle nowelizacji KPC z 17.12.2009 r. – zagadnienia wybrane, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 12, s. 660 i n.; M. Mamiński, *Ustanowienie pełnomocnika z urzędu po nowelizacji KPC*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 15, s. 870 i n.; M. Kaczyński, *Zmiany w pomocy prawnej z urzędu w sądowym postępowaniu cywilnym dokonane ustawą z 17 grudnia 2009 r.*, „Palestra” 2011, nr 7–8, s. 96 i n.

- ⁸ Co do postulatu rezygnacji z bezpłatności świadczonej pomocy prawnej i potrzeby pokrywania tych kosztów przez Skarb Państwa por. Z. Krzemiński, [w:] Z. Czeszejko-Sochacki, Z. Krzemiński, *Adwokat...*, s. 72.
- ⁹ Warto przypomnieć, że w okresie międzywojennym zgodnie z wyjaśnieniami Naczelnej Rady Adwokackiej pełnomocnik z urzędu nie miał prawa przyjąć od strony, dla której został ustanowiony, jakiegokolwiek wynagrodzenia („adwokat nie może narażać się nawet na podejrzenie, że pobrał honorarium za obronę z urzędu”, „Palestra” 1936, nr 10, s. 797).
- ¹⁰ Por. m.in. Ł. Supera, *Stawki mniejsze niż życie*, „Palestra” 2012, nr 7–8, s. 105 i n.
- ¹¹ W wyroku TK z 23 kwietnia 2020 r., SK 66/19, OTK-A 2020, nr 13 orzeczono, że § 4 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 22 października 2015 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu (Dz.U. poz. 1801) jest niezgodny z art. 64 ust. 2 w związku z art. 31 ust. 3, art. 32 ust. 1 zdanie drugie i art. 92 ust. 1 zdanie pierwsze Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Trybunał uznał, że zaskarżony przepis rozporządzenia z 2015 r. „jest sprzeczny z konstytucyjną zasadą ochrony praw majątkowych, gdyż w sposób nieproporcjonalny zawęży kryteria ustawowe warunkujące uzyskanie wynagrodzenia (narusza upoważnienie ustawowe) – mimo milczenia ustawodawcy w tym przedmiocie, pogarsza sytuację adwokatów świadczących pomoc prawną z urzędu”. Uznał także, że „nie dostrzega żadnych wartości konstytucyjnych, którym miała służyć badana regulacja. Co więcej, w ocenie Trybunału brak jakichkolwiek racjonalnych argumentów (nie tylko konstytucyjnych), które uzasadniałyby dyskryminujące traktowanie pełnomocników w zależności od tego, czy działają oni z wyboru, czy też zostali ustanowieni z urzędu”. Wedle TK ani z analizy art. 29 ust. 2 prawa o adwokaturze, ani pozostałych przepisów tej ustawy nie można na gruncie językowym, ani celowościowym wyprowadzić podstawy dla Ministra Sprawiedliwości do zróżnicowania wynagrodzenia adwokatów w reżimie rozporządzenia z 2015 r. w porównaniu z rozporządzeniem o czynnościach adwokatów.
- ¹² M. Lewandowski, *Problematyka bezpłatnej pomocy prawnej w RP na tle prawa do sądu*, MoP 2009, nr 21, s. 1163; K. Flaga-Gieruszyńska, *Bezpłatna pomoc prawna jako instrument wspomagający realizację konstytucyjnej zasady prawa do sądu (na przykładzie spraw cywilnych)* [w:] *Wokół konstytucji i zdrowego*

W niniejszym opracowaniu podjęte zostanie jedno z wyżej wskazanych zagadnień związanych z zastępstwem prawnym z urzędu w sprawach cywilnych, a mianowicie kwestia orzekania przez sąd o tym wynagrodzeniu. Impuls do podjęcia tego tematu dały m.in. liczne postulaty zmian w tym zakresie. W ostatnim czasie pojawiły się także konkretne propozycje zmian na polu legislacyjnym¹³. W związku z tym przedmiotem niniejszego opracowania jest nie tylko zdiagnozowanie obecnego stanu prawa i orzecznictwa w odniesieniu do orzekania o wynagrodzeniu pełnomocnika z urzędu, ale przede wszystkim odniesienie się do zgłaszanych propozycji i postawienie konkretnych postulatów na przyszłość.

II. Aktualny stan prawny w zakresie orzekania o wynagrodzeniu pełnomocnika z urzędu w postępowaniu cywilnym

Aktualna regulacja prawna orzekania o kosztach nieopłaconej pomocy prawnej świadczonej z urzędu jest dość lakoniczna, a przepisy ją stanowiące rozproszone w różnych aktach prawnych, co czyni ją trudną do analizy w praktyce. Podstawową, jakby się wydawało, zasadą jest, że koszty pomocy prawnej, udzielonej z urzędu, ponosi Skarb Państwa (art. 29 ust. 1 prawa o adwokaturze¹⁴, art. 22³ ust. 1 ustawy o radcach prawnych¹⁵, art. 13a ust. 1 ustawy o rzecznikach patentowych¹⁶, art. 16 ust. 2 ustawy o prawie pomocy w sprawach cywilnych¹⁷).

Powyższy obowiązek finansowania przez Skarb Państwa wynagrodzenia i kosztów pełnomocnika, jak się jednak okazuje, nie jest wcale bezwzględny, gdyż powstaje tylko w dwóch wyraźnie określonych przypadkach.

Pierwszym z nich jest sytuacja, gdy koszty nieopłaconej pomocy prawnej zostały zasądzone od przeciwnika na rzecz strony, dla której ustanowiono pełnomocnika z urzędu, ale egzekucja tych kosztów jest bezskuteczna.

Drugi przypadek ma miejsce, gdy to strona reprezentowana przez adwokata lub radcę prawnego z urzędu przegrała sprawę i została obciążona kosztami procesu lub nie było podstaw do obciążenia tymi kosztami innego podmiotu¹⁸.

rozsądku. Circum constitutionem rationemque sanam. Prace dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Smo-lińskiemu, red. J. Ciapała, A. Rost, Szczecin–Jarocin 2011, s. 367.

¹³ Jedną z ostatnich jest petycja dotycząca podjęcia inicjatywy ustawodawczej w zakresie zmiany ustawy z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego w zakresie orzekania przez sąd o kosztach procesu (P10–15/21). Treść petycji jest dostępna pod adresem: <https://www.senat.gov.pl/prace/petycje/wykaz-tematow-petycji/petycja,572.html>, dostęp: 14.06.2022 r.

¹⁴ Ustawa z 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1184.

¹⁵ Ustawa z 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1166.

¹⁶ Ustawa z 11 kwietnia 2001 r. o rzecznikach patentowych (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 944 z późn. zm.).

¹⁷ Ustawa z 17 grudnia 2004 r. o prawie pomocy w postępowaniu w sprawach cywilnych prowadzonym w państwach członkowskich Unii Europejskiej oraz o prawie pomocy w celu ugodowego załatwienia sporu przed wszczęciem takiego postępowania (Dz.U. z 2005 r. nr 10, poz. 67 z późn. zm.).

¹⁸ H. Pietrzkowski, *Czynności procesowe zawodowego pełnomocnika w sprawach cywilnych*, Warszawa 2020, s. 493–494.

Powyższe ograniczenie odpowiedzialności Skarbu Państwa za koszty pomocy z urzędu wynika po pierwsze z wyraźnego brzmienia art. 122 § 1 zd. 1 k.p.c., wedle którego adwokat lub radca prawny ustanowiony z urzędu ma prawo z wyłączeniem strony ścigać sumę należną mu tytułem wynagrodzenia i zwrotu wydatków z kosztów zasądzonych na rzecz tej strony od przeciwnika. Po drugie szczegółowe kwestie rozliczenia tych kosztów zawierają akty podustawowe¹⁹. Zgodnie z § 6 obu rozporządzeń dotyczących ponoszenia kosztów nieopłaconej pomocy świadczonej z urzędu w sprawie cywilnej, w której kosztami procesu został obciążony przeciwnik procesowy strony korzystającej z pomocy udzielonej przez adwokata lub radcę prawnego ustanowionego z urzędu, koszty sąd przyznaje po wykazaniu bezskuteczności ich egzekucji.

Ponadto pełnomocnik powinien we wniosku o zasądzenie od Skarbu Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej, udzielonej z urzędu, zawrzeć oświadczenie, że żądane koszty nie zostały zapłacone w całości lub w części²⁰. W przeciwnym przypadku sąd może oddalić wniosek jako nieuzasadniony²¹.

Regulacje art. 122 § 1 k.p.c. i § 6 obu rozporządzeń przesadzają, że w zakresie rozliczania i egzekwowania kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu mogą mieć miejsce dwie sytuacje: po pierwsze – gdy koszty te zostały zasądzone od przeciwnika na rzecz strony, dla której adwokat lub radca prawny został ustanowiony, po drugie – gdy koszty zostają przyznane bezpośrednio od Skarbu Państwa.

Powoduje to, że reżim orzekania o kosztach nieopłaconej pomocy prawnej jest obecnie w postępowaniu cywilnym bardzo zróżnicowany. W doktrynie i orzecznictwie nie ma wątpliwości, że w pierwszym przypadku koszty nieopłaconej pomocy prawnej należy kwalifikować jako składnik kosztów procesu (art. 98 § 1 k.p.c.)²², ponieważ zostają zasądzone na podstawie przepisów określających zasady rozliczania kosztów procesu – od przeciwnika na rzecz strony, dla której adwokat lub radca prawny został ustanowiony.

Jeśli chodzi o drugi przypadek przyznania kosztów pomocy prawnej udzielonej z urzędu wprost od Skarbu Państwa, to w takim wypadku koszty te nie zaliczają się do kosztów procesu²³, gdyż nie chodzi tu o zwrot kosztów należny jednej ze stron

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 18) oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego z urzędu (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 68).

²⁰ Por. § 3 obu rozporządzeń.

²¹ Postanowienie SN z 14 października 1998 r., II CKN 687/98, OSNC 1999, nr 3, poz. 63. Na niejednolitą praktykę wskazuje jednak R. Rynkun-Werner, *Adwokat z urzędu. Podstawowe zagadnienia prawne*, Warszawa 2011, s. 114.

²² M. Kaczyński, *Pełnomocnik z urzędu*, Warszawa 2014, s. 230. Według art. 98 § 1 k.p.c. do kosztów procesu zalicza się „koszty niezbędne do celowego dochodzenia praw i celowej obrony”. Według zaś § 3 tego artykułu „do niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata zalicza się wynagrodzenie, jednak nie wyższe niż stawki opłat określone w odrębnych przepisach i wydatki jednego adwokata, koszty sądowe oraz koszty nakazanego przez sąd osobistego stawiennictwa strony”.

²³ Dotyczy to zarówno rozumienia tego pojęcia na gruncie art. 98 § 1, jak i art. 394 § 1 pkt 6 k.p.c. (według tego ostatniego przepisu zażalenie na postanowienie sądu pierwszej instancji przysługuje m.in. na postanowienie, którego przedmiotem jest: „zwrot kosztów, określenie zasad ponoszenia przez strony kosztów procesu, zwrot opłaty lub obciążenie kosztami sądowymi – jeżeli strona nie składa środka zaskarżenia co do istoty sprawy”).

drugiej²⁴. Odpowiedzialność Skarbu Państwa ma w tym przypadku, jak powiedziano, jedynie charakter subsydiarny. Podkreśla się jednak, że zobowiązanie Skarbu Państwa względem pełnomocnika z urzędu ma tu charakter publicznoprawny związany z wykonywaniem przez pełnomocnika zleconych mu czynności zastępstwa prawnego²⁵.

Koszty nieopłaconej pomocy prawnej obejmują opłatę ustaloną zgodnie z przepisami obu wskazanych rozporządzeń oraz niezbędne i udokumentowane wydatki adwokata lub radcy prawnego²⁶.

Wedle utrwalonego poglądu, jeżeli strona reprezentowana przez adwokata lub radcę prawnego wyznaczonego przez sąd wygrała proces, koszty procesu (w tym wynagrodzenie) sąd powinien zasądzić na rzecz samej strony, a nie na rzecz adwokata lub radcy prawnego²⁷. Wynika to z wyżej już sygnalizowanego zaliczenia tego wynagrodzenia do kosztów procesu, o których mowa w art. 98 k.p.c. Pełnomocnik z urzędu może jedynie ściągnąć swoje wynagrodzenie zgodnie z art. 122 k.p.c. poprzez uzyskanie klauzuli wykonalności, opiewającej na jego nazwisko, w granicach należnej mu kwoty²⁸. Granicą należnego wynagrodzenia adwokata lub radcy prawnego jest jednak możliwość potrącenia przez przeciwnika kosztów przyznanych mu od strony korzystającej z pomocy prawnej z urzędu (art. 122 § 1 zd. 2 k.p.c.).

Wyżekwowanie przez pełnomocnika z urzędu w całości należnych mu kosztów nieopłaconej pomocy prawnej skutkuje zaspokojeniem jego roszczenia w stosunku do Skarbu Państwa²⁹. Należy także zaznaczyć, że zarówno pełnomocnik z wyboru, jak i z urzędu nie mają prawa do odebrania kosztów od innego podmiotu niż strona przeciwna, w szczególności nie mogą ubiegać się o odebranie należnych im kosztów od świadka, biegłego, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego w związku z ich rażącością winą (art. 110 zd. 1 k.p.c.). Powyższa uwaga dotyczy również zwrotu kosztów od interwenienta ubocznego, powstałych w wyniku jego niesumiennego lub oczywiście niewłaściwego postępowania³⁰.

Wedle orzecznictwa Sądu Najwyższego apelacja strony postępowania w części dotyczącej rozstrzygnięcia o kosztach pomocy prawnej udzielonej z urzędu, w wypadku

24 Zob. np. postanowienie SN z 14 lipca 2010 r., V CZ 51/10, LEX nr 1375553.

25 Postanowienie SN z 17 listopada 2009 r., III CZ 53/09, OSNC 2010/5, poz. 79, „Biuletyn SN” 2010, nr 2, poz. 11; zob. także postanowienie SN z 25 maja 2010 r., I CZ 29/10, LEX nr 1308015, a także Z. Krzemiński, [w:] Z. Czeszejko-Sochacki, Z. Krzemiński, *Adwokat...*, s. 71.

26 R. Rynkun-Werner, *Adwokat...*, s. 113.

27 Pogląd ten w całości utrzymała zarówno przedwojenna, jak i obecna judykatura (por. orzeczenie SN z 19 sierpnia 1938 r., C.I. 1162/37, PS 1939/1, poz. 42; orzeczenie SN z 2 listopada 1954 r., 2 CZ 248/54, „Państwo i Prawo” 1955/1, s. 150; postanowienie SN z 8 września 1982 r., I CZ 83/82, „Palestra” 1985, nr 3–4, poz. 28; uchwała SN z 1 marca 1989 r., III CZP 12/89, LEX nr 463039), choć doktryna od zawsze wskazywała na potrzebę zasądzania wynagrodzenia wprost na rzecz pełnomocnika, por. K. Apołłow, *Prawo...*, s. 90; B. Pogoda, *Uwagi do art. 121 k.p.c.*, „Głos Sądowictwa” 1938, nr 2, s. 142; M. Schroeder, *Wynagrodzenie adwokata ustanowionego dla strony zwolnionej od kosztów i wynagrodzenie obrońcy z urzędu (uwagi «de lege ferenda»)*, „Palestra” 1958, nr 1, s. 61.

28 J. Jodłowski, *Czy adwokat strony ubogiej może sam egzekwować od przeciwnika sumę należną mu tytułem wynagrodzenia i zwrotu wydatków?*, „Nowy Proces Cywilny” 1933, nr 12, s. 382; orzeczenie SN z 2 listopada 1954 r., 2 CZ 248/54, „Państwo i Prawo” 1955, nr 1, s. 150.

29 Postanowienie SN z 18 maja 2011 r., III CZ 25/11, LEX nr 864008.

30 Z. Krzemiński, *Pełnomocnik w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1971, s. 120.

przyznania tych kosztów pełnomocnikowi od Skarbu Państwa, jest niedopuszczalna³¹. Natomiast pełnomocnikowi ustanowionemu przez sąd przysługuje zażalenie na postanowienie sądu pierwszej instancji rozstrzygające o ponoszonych przez Skarb Państwa kosztach nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu³². Innymi słowy, strona reprezentowana przez pełnomocnika z urzędu nie może zaskarżyć postanowienia sądu pierwszej instancji orzekającego o wynagrodzeniu adwokata lub radcy prawnego ponoszonym przez Skarb Państwa. Jednakże prawo to przysługuje pełnomocnikowi strony, ponieważ to w jego interesie leży prawidłowe rozliczenie za udzieloną pomoc prawną.

III. Wadliwości aktualnego systemu orzekania o kosztach nieopłaconej pomocy prawnej w postępowaniu cywilnym

W doktrynie podnosi się, że od lat istnieją poważne problemy w wypłacaniu należnego honorarium za prowadzenie spraw z urzędu. Niestety wciąż zdarzają się bowiem sytuacje, że pełnomocnicy otrzymują honoraria za sprawy, które toczyły się nie tylko kilka miesięcy temu, ale nawet i dwa lata wcześniej³³. Dlatego postulatem pełnomocników z urzędu jest, aby sądy wypłacały im wynagrodzenie na bieżąco, po zakończeniu każdego etapu postępowania.

Podsumowując aktualny stan prawny i praktykę stosowania prawa, należy wskazać, że system orzekania i wypłacania wynagrodzeń pełnomocnikom z urzędu jest dotknięty dysfunkcyjnością i wymaga wręcz pilnych zmian.

Po pierwsze, system ten obowiązuje już od ponad 100 lat w zasadzie w niezmienniej formie³⁴, która została ukształtowana jeszcze w okresie międzywojennym, a wynikała z założenia, że pomoc prawna udzielana z urzędu była jedynie dodatkowym, co do zasady nieodpłatnym, świadczeniem adwokatury³⁵, wykonywanym obok podstawowej aktywności. W tamtym okresie jedyny wypadek odpłatności zastępstwa prawnego

31 Uchwała SN z 25 czerwca 2009 r., III CZP 36/09, OSNC 2010, nr 2, poz. 24, s. 36.

32 Uchwała SN z 20 maja 2011 r., III CZP 14/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 2, s. 9; uchwała SN z 8 marca 2012 r., III CZP 2/12, OSNC 2012, nr 10, poz. 115, s. 30; zob. A. Kobińska, *Zaskarżalność postanowienia o przyznaniu od Skarbu Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu oraz niedopuszczalność przyznania tych kosztów poniżej stawki minimalnej*, „Palestra” 2013, nr 1–2, s. 118–119; P. Ryłski, *Dopuszczalność zażalenia na postanowienie w przedmiocie przyznania od Skarbu Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez pełnomocnika z urzędu*, „Palestra” 2013, nr 1–2, s. 133 i n. Obecnie zażalenie na postanowienie w przedmiocie „zwrotu kosztów nieopłaconej pomocy prawnej” wynika wprost z brzmienia art. 394^{1a} § 1 pkt 9 k.p.c.

33 M. Kaczyński, *Pełnomocnik...*, s. 233.

34 Obecne przepisy Kodeksu postępowania cywilnego bazują niemal w całości na projektach przyjętych w latach 20. XX w. Por. przede wszystkim S. Gołąb, *Projekt rozdziału polskiej procedury cywilnej o prawie ubogich z motywami*, [w:] *Polska Procedura Cywilna. Projekty referentów z uzasadnieniem*, t. I, Warszawa 1928, s. 97–111. Projekty te były zaś oparte na jeszcze wcześniejszych regulacjach, przede wszystkim § 70 austriackiego ZPO obowiązującego na obszarze Polski południowej, por. J. Windakiewicz, *Ustawa o postępowaniu sądowym w cywilnych sprawach spornych (Procedura cywilna)*, Warszawa 1925, s. 87.

35 K. Apołłow, *Prawo...*, s. 87.

świadczony z urzędu zachodził w razie zasądzenia obowiązku zwrotu kosztów od strony przeciwnej³⁶. Sporna była nawet możliwość dochodzenia od państwa poniesionych przez pełnomocnika z urzędu realnych kosztów (np. na dojazd do sądu)³⁷. Obecnie jest to założenie wadliwe, jeśli zważy się podkreślany w orzecznictwie Sądu Najwyższego publicznoprawny aspekt działalności adwokatów i radców prawnych ustanowionych dla strony z urzędu. W takim wypadku nawiązuje się stosunek prawny między Skarbem Państwa jako zleceniodawcą i pełnomocnikiem jako zleceniobiorcą, który ma prawo do uzyskania wynagrodzenia za świadczone usługi w każdym wypadku. Odpowiedzialny za wypłatę tego świadczenia powinien być w pierwszej kolejności Skarb Państwa (zleceniodawca), a nie osoba, której udzielono pomocy prawnej, lub jej przeciwnik procesowy. Odpowiedzialność ta nie powinna być także warunkowa lub subsydiarna.

Po drugie, podstawowa reguła rangi ustawowej, że koszty nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu ponosi Skarb Państwa, wyrażona w art. 29 ust. 1 prawa o adwokaturze oraz art. 22³ ust. 1 ustawy o radcach prawnych, nie jest w pełni realizowana, gdyż jest uzależniona, w razie zasądzenia kosztów od przeciwnika strony, od wykazania bezskuteczności egzekucji. Problem w tym, że modyfikację tej ustawowej zasady wprowadza obecnie akt podustawowy, jakim jest rozporządzenie³⁸, mimo braku ku temu podstaw w delegacji ustawowej³⁹.

Po trzecie, system zakładający jedynie subsydiarną odpowiedzialność Skarbu Państwa wobec pełnomocnika za udzieloną z urzędu pomoc prawną nakłada na pełnomocników dodatkowe obowiązki, które nie mieszczą się już w obowiązku świadczenia pomocy prawnej na rzecz strony niezamożnej. Chodzi tu przede wszystkim o obowiązek dochodzenia na własny koszt należnego pełnomocnikowi wynagrodzenia od przeciwnika strony, której przyznano prawo do pomocy prawnej (art. 122 § 1 k.p.c.). Rodzi to konflikty na linii strona, której udzielono pomocy, a pełnomocnik, gdyż zgodnie z orzecznictwem to na rzecz strony, nie na rzecz pełnomocnika zasądza się należne wynagrodzenie. Strona może zatem uprzedzić pełnomocnika i wyegzekwować należne pełnomocnikowi koszty samodzielnie lub odebrać te koszty od przeciwnika na własną

36 Wedle art. 19 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 października 1932 r. – Prawo o ustroju adwokatury (Dz.U. nr 86, poz. 733) „pomoc prawna adwokata z urzędu jest bezpłatna, chyba że na stronę przeciwną spada zwrot kosztów procesu”. Podobną regulację zawierał art. 78 ust. 2 ustawy z 4 maja 1938 r. – Prawo o ustroju adwokatury (Dz.U. nr 33, poz. 289). Wedle tego przepisu „pomoc prawna adwokata, wyznaczonego z urzędu dla strony, której przyznano prawo ubogich, jest dla strony ubogiej bezpłatna, chyba że stronę przeciwną obciążono kosztami procesu”.

37 Por. S. Grabowski, *Jakie wynagrodzenie przysługuje adwokatowi zastępującemu stronę ubogą?*, „Czasopismo Adwokatów Polskich. Dział województw zachodnich” 1934, nr 7–8, s. 89.

38 Odmienne sytuacja wygląda w przypadku rzeczników patentowych, gdyż wymaganie uprzedniego wykazania bezskuteczności egzekucji jako warunku odpowiedzialności Skarbu Państwa za koszty nieopłaconej pomocy prawnej świadczonej z urzędu wynika z art. 13a ust. 3 ustawy o rzecznikach patentowych.

39 Według art. 29 ust. 2 o adwokaturze oraz art. 22³ ust. 2 ustawy o radcach prawnych Minister Sprawiedliwości określi, w drodze rozporządzenia, szczegółowe zasady ponoszenia kosztów, o których mowa w ust. 1, z uwzględnieniem sposobu ustalania tych kosztów, wydatków stanowiących podstawę ich ustalania oraz maksymalnej wysokości opłat za udzieloną pomoc. W delegacji tej brak możliwości ograniczenia lub wyłączenia odpowiedzialności Skarbu Państwa, o której mowa w art. 29 ust. 1 prawa o adwokaturze oraz art. 22³ ust. 1 ustawy o radcach prawnych.

rzecz⁴⁰. W razie zatem wyegzekwowania świadczenia przez samą stronę lub spełnienia świadczenia bezpośrednio przez stronę przeciwną do rąk strony zastępowanej pełnomocnik z urzędu jest zobowiązany w drodze regresu dochodzić swojego wynagrodzenia wprost od zastępowanej dotąd strony. Powoduje to konieczność wszczęcia nowego procesu między dotychczasowym pełnomocnikiem z urzędu a zastępowaną stroną. Może to jednak w praktyce oznaczać, że wynagrodzenie takie nie zostanie ostatecznie pokryte przez nikogo, jeśli strona wyzbyła się już uzyskanych środków i jest niewypłacalna.

Po czwarte, obecnie obowiązujące przepisy prawa przewidują możliwość potrącenia przez stronę przeciwną własnych wierzytelności z tytułu kosztów procesu przyznanych od strony, której przyznano pomoc prawną z urzędu wobec wynagrodzenia należnego pełnomocnikowi (art. 122 § 1 zd. 2 k.p.c.). W takim wypadku pełnomocnik może w ogóle nie uzyskać wypłaty należnego mu wynagrodzenia i zwrotu kosztów mimo wykonanej pracy.

Po piąte, obecny system różnicuje możliwość uzyskania wynagrodzenia przez adwokata lub radcę prawnego ustanowionego z urzędu w zależności od wyniku postępowania oraz od rozstrzygnięcia sądu co do kosztów postępowania. W przypadku gdy strona zastępowana przegra proces i brak będzie możliwości obciążenia kosztami procesu drugiej strony lub innego podmiotu, prawo do wynagrodzenia należnego pełnomocnikowi ma charakter bezwarunkowy. Jest ono bowiem zasądzane wprost od Skarbu Państwa. W razie zaś obciążenia tymi kosztami innego podmiotu powstaje wskazany wyżej obowiązek uprzedniego wykazania przez pełnomocnika bezskuteczności egzekucji. Sprawia to wiele komplikacji na etapie formułowania przez pełnomocników wniosków o zwrot kosztów udzielonej pomocy prawnej⁴¹. Ponadto, gdy obciążono inną osobę niż stronę przeciwną, pełnomocnik nie ma w ogóle możliwości wszczęcia postępowania egzekucyjnego. Jedynie strona może bowiem prowadzić egzekucję co do kosztów obejmujących także wynagrodzenie pełnomocnika z urzędu. Prowadzi to do oczywistego paradoksu, że z punktu widzenia możliwości uzyskania wynagrodzenia dla pełnomocnika z urzędu bardziej korzystne jest, aby zastępowana przez niego strona przegrała proces, niż go wygrała, gdyż w tym ostatnim przypadku pełnomocnik może w ogóle nie uzyskać wynagrodzenia. System taki miał historyczne uzasadnienie w tym, że niegdyś pełnomocnik z urzędu tylko w razie wygranej mógł uzyskać jakiegokolwiek wynagrodzenie. Taki system motywował go zatem do uzyskania korzystnego rozstrzygnięcia, gdyż wiązał się automatycznie z prawem do wynagrodzenia. Obecnie, gdy w razie przegranej wynagrodzenie jest wypłacane przez Skarb Państwa, omawiana regulacja wprowadza zupełnie niezrozumiałe zróżnicowanie, przy którym trudno mówić o równości pełnomocników wobec prawa.

Po szóste, orzekanie przez sąd o wynagrodzeniu pełnomocnika z urzędu w sytuacji, gdy stanowią one koszty procesu, następuje dopiero w orzeczeniu kończącym sprawę

⁴⁰ Zagrożenie to dostrzegano już w doktrynie przedwojennej i zgłaszano postulat zmiany przepisów przez nakazanie zasądzania kosztów pełnomocnika wprost na jego rzecz, a nie na rzecz strony zastępowanej (por. M. Piekarski, H. Vincenz, *Przyczynki do dyskusji nad nowelizacją KPC*, „Głos Sądowictwa” 1937, nr 4, s. 290, K. Apołłow, *Prawo...*, s. 90–91).

⁴¹ Por. J. Szczepański, *Wniosek o zwrot kosztów pomocy prawnej z urzędu – glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 18.09.2017 r. (V CSK 677/16)*, „Palestra” 2019, nr 4, s. 93 i n.

w instancji (art. 108 § 1 zd. 1 k.p.c.)⁴². Powoduje to, że okres oczekiwania na wykonanie orzeczenia o przyznaniu wynagrodzenia jest dość znaczny, biorąc pod uwagę możliwość zaskarżenia takiego orzeczenia apelacją, a następnie uchylenia i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania.

IV. Propozycje zgłaszanych zmian legislacyjnych i ich ocena

W związku z powyższym wciąż dość nieśmiało, ale podejmowane są starania o zmianę powyższego stanu prawnego. Jedną z ostatnich jest sygnalizowana już petycja dotycząca podjęcia inicjatywy ustawodawczej związanej ze zmianą k.p.c. i k.p.k. w zakresie orzekania przez sąd o kosztach procesu (P10–15/21). Przedmiotowa inicjatywa została zgłoszona przez Naczelną Radę Adwokacką, a jej celem jest uszczegółowienie i ujednolicenie zasad orzekania o zwrocie kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu przez adwokata lub radcę prawnego w postępowaniach cywilnych i karnych. W założeniu autorów postulowane zmiany umożliwią adwokatowi lub radcy prawnemu ustanowionemu z urzędu otrzymanie należnego wynagrodzenia za już udzieloną pomoc prawną na bieżąco bez konieczności wieloletniego oczekiwania na wynagrodzenie za czynności procesowe wykonane w toku postępowań sądowych.

Wskazując krótko na treść tej propozycji, w zakresie Kodeksu postępowania cywilnego dotyczy ona zmiany brzmienia art. 108 k.p.c. znajdującego się w Dziale I – „Zwrot kosztów procesu” w Tytule V – „Koszty procesu”, który reguluje zasadę unifikacji orzekania o kosztach procesu cywilnego⁴³.

Podstawowym sposobem uzyskania zakładanego celu autorzy petycji czynią propozycję, aby sąd przyznawał wynagrodzenie pełnomocnikowi z urzędu w oddzielnym postanowieniu, które ma być wydawane po wydaniu orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie w instancji (proponowane brzmienie art. 108 § 3 zd. 1 k.p.c.), dzięki czemu postanowienie takie może ulec uprawomocnieniu i wykonaniu niezależnie od dalszego toku sprawy.

Po drugie, autorzy petycji proponują uregulować w sposób szczególny zasady orzekania o wynagrodzeniu pełnomocnika z urzędu w przypadku cofnięcia lub zwolnienia przez sąd ustanowionego pełnomocnika, a także w razie wygaśnięcia ustanowienia pełnomocnika wskutek śmierci strony, która skorzystała z pomocy prawnej. Wedle projektu sąd miałby o takim wynagrodzeniu orzekać na wniosek pełnomocnika w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku (proponowany art. 108 § 3 zd. 2 k.p.c.). Zdaniem pomysłodawcy nie wymagałoby to oczekiwania na zakończenie postępowania w sprawie.

⁴² Wedle tego przepisu sąd rozstrzyga o kosztach w każdym orzeczeniu kończącym sprawę w instancji.

⁴³ Wedle art. 108 k.p.c. sąd rozstrzyga o kosztach w każdym orzeczeniu kończącym sprawę w instancji. Sąd może jednak rozstrzygnąć jedynie o zasadach poniesienia przez strony kosztów procesu, pozostawiając szczegółowe wyliczenie referendarzowi sądowemu; w tej sytuacji, po uprawomocnieniu się orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie, referendarz sądowy w sądzie pierwszej instancji wydaje postanowienie, w którym dokonuje szczegółowego wyliczenia kosztów obciążających strony (§ 1). Sąd drugiej instancji, uchylając zaskarżone orzeczenie i przekazując sprawę sądowi pierwszej instancji do rozpoznania, pozostawia temu sądowi rozstrzygnięcie o kosztach instancji odwoławczej (§ 2).

Po trzecie, w świetle propozycji koszty nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu w każdym wypadku ponosi Skarb Państwa. Dotyczy to także przypadku, w którym kosztami procesu został obciążony przeciwnik procesowy strony korzystającej z pomocy prawnej z urzędu. W takim jednak wypadku sąd, zasądzając zwrot kosztów nieopłaconej pomocy prawnej świadczonej z urzędu na rzecz Skarbu Państwa, miałby obowiązek przyznać je od Skarbu Państwa wraz z poleceniem wypłaty równowartości tych kosztów pełnomocnikowi z urzędu (proponowany art. 108 § 5 k.p.c.).

V. Ocena proponowanych zmian i postulaty własne

Przechodząc do oceny zgłoszonej propozycji legislacyjnej, należy w pełni podzielić przekonanie o potrzebie zmian, o której mowa w przedstawionej petycji. Wydaje się ona niezbędna. Nie w pełni jednak odpowiada na wszystkie dostrzeżone dotąd wadliwości systemu orzekania o kosztach nieopłaconej pomocy prawnej.

W szczególności na poparcie zasługuje najważniejszy postulat wyraźnego wprowadzenia zasady, że Skarb Państwa ponosi koszty nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu w każdym przypadku. Jest to potrzebna i oczekiwana od wielu lat zmiana, która w końcu byłaby zgodna z zasadami wyrażonymi w art. 29 ust. 1 prawa o adwokaturze oraz art. 22³ ustawy o radcach prawnych. Uzyskanie przez pełnomocnika wynagrodzenia i zwrotu niezbędnych poniesionych kosztów za pomoc świadczoną z urzędu powinno być niezależne od zasad orzekania o kosztach w konkretnym procesie. Wyeliminuje to te przypadki, gdy na skutek zachowania stron lub osób trzecich adwokat, lub radca prawny ustanowiony z urzędu może nie uzyskać w ogóle zaspokojenia należnego mu wynagrodzenia i zwrotu poniesionych kosztów.

Na aprobatę zasługuje także postulat rozdzielenia rozstrzygnięcia o zasądzeniu kosztów na rzecz Skarbu Państwa i obowiązku wypłaty równowartości tych kosztów przez Skarb Państwa na rzecz pełnomocnika. Rozwiązanie to zabezpieczy zarówno interes Skarbu Państwa do uzyskania zwrotu wypłaconych kosztów nieuiszczonej pomocy prawnej udzielonej z urzędu, jak i zapewni pełnomocnikowi realną możliwość uzyskania wynagrodzenia i zwrotu niezbędnych kosztów bez nieuzasadnionej zwłoki. Sprawi także, że pełnomocnik z urzędu zostanie uwolniony od obowiązku samodzielnego ściągania należnych mu sum od przeciwnika strony, której udzielił zastępstwa prawnego.

Wydaje się jednak, że proponowane rozdzielenie powinno iść dalej, a mianowicie w tym kierunku, aby całkowicie zrezygnować z zaliczenia kosztów nieopłaconej pomocy prawnej świadczonej z urzędu do kosztów procesu w rozumieniu art. 98 k.p.c. w sytuacji, gdy sąd nakazuje ich wypłatę na rzecz pełnomocnika. W takim wypadku stanowić one powinny zawsze należności sądowe, gdyż wynikają z publicznoprawnej relacji Skarb Państwa – pełnomocnik⁴⁴. Dopiero, gdy sąd w orzeczeniu kończącym

⁴⁴ Publicznoprawny charakter relacji, jaka zachodzi między pełnomocnikiem z urzędu a Skarbem Państwa wypłacającym mu wynagrodzenie, był także podkreślany w doktrynie międzywojennej, por. J. Hrobni, *O zapobieganiu błędowi i rozbieżnościom orzecznictwa procesowego*, „Polski Proces Cywilny” 1935, nr 17–18, s. 526.

postępowanie zasądza ich równowartość na rzecz Skarbu Państwa od strony przeciwnej, wliczone one mogą zostać do kosztów procesu ponoszonych przez stronę. Umożliwi to uzyskanie przez pełnomocnika należnego mu wynagrodzenia i zwrotu kosztów bez względu na wynik sprawy, co powinno stać się zasadą⁴⁵.

Powyższe dwie propozycje są w pełni zgodne ze zmianami, jakie już od wielu lat następują w krajach Europy Zachodniej. Przypominają też ewolucję, jaką przeszło orzekanie o wynagrodzeniu pełnomocnika z urzędu, np. we Francji⁴⁶. Dopiero w 1972 r. ustawodawca w tym kraju zerwał ostatecznie z zasadą świadczenia pomocy przez adwokata z urzędu pod tytułem darmym (*à titre bénévole*), wprowadzając każdorazowy obowiązek pokrycia tych kosztów przez Skarb Państwa⁴⁷. Ustawą z 1991 r. o pomocy prawnej⁴⁸ i późniejszymi jej nowelizacjami zasada ta została udoskonalona w związku ze znacznymi opóźnieniami w wypłacaniu wynagrodzeń pełnomocnikom. Wedle art. 27 ustawy z 1991 r. adwokat świadczący pomoc prawną z urzędu otrzymuje wynagrodzenie i zwrot kosztów w drodze specjalnej rekompensaty ryczałtowej (*une rétribution*). Sumy te są wypłacane za pośrednictwem samorządu adwokackiego, który otrzymuje globalną subwencję od Skarbu Państwa na ten cel (art. 27 ustawy z 1991 r.). Wedle art. 43 tej ustawy w razie zasądzenia kosztów procesu od strony przeciwnej wobec osoby, która uzyskała pomoc prawną z urzędu, sąd nakłada na nią obowiązek zwrotu Skarbowi Państwa sum wyłożonych na koszty udzielonej pomocy prawnej. W wyjątkowych wypadkach sąd może zwolnić stronę z obowiązku zwrotu tych kosztów.

Podobnie sytuacja już od lat 70. XX w.⁴⁹ została uregulowana w prawie austriackim, gdzie samorząd adwokacki otrzymuje od Skarbu Państwa ogólną kwotę ryczałtu celem pokrycia kosztów pomocy prawnej świadczonej z urzędu⁵⁰.

Jak widać, ustawodawcy francuski i austriacki odeszli już wiele lat temu od zasady zasądzenia zwrotu kosztów nieopłaconej pomocy prawnej z urzędu od strony przeciwnej, co zwalnia pełnomocnika z obowiązku prowadzenia postępowania egzekucyjnego. Proponowane zmiany należy zatem w pełni poprzeć.

Interesującym rozwiązaniem jest także propozycja nakazująca orzekać o zwrocie nieopłaconej pomocy prawnej z urzędu w oddzielnym postanowieniu, które wydaje się już po wydaniu orzeczenia kończącego sprawę w instancji. W ocenie autorów petycji sprawi to, że postanowienie takie będzie się mogło uprawomocnić niezależnie od orzeczenia kończącego sprawę, a tym samym sprawi, że będzie można szybciej wypłacić pełnomocnikowi wynagrodzenie.

45 Taką potrzebę podkreślano od dawna, por. M. Schroeder, *Wynagrodzenie...*, s. 60.

46 W polskiej doktrynie por. K. Potrzebowski, *Zwalnianie od kosztów sądowych w sprawach cywilnych we Francji*, „Palestra” 1973, nr 2, s. 109–110.

47 R. Perrot, *Institutions judiciaires*, Paris 2010, s. 77.

48 *Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique*.

49 Nowe regulacje były po części wynikiem orzecznictwa austriackiego Trybunału Konstytucyjnego; por. w polskiej doktrynie S. Mizera, *Sukces adwokatury austriackiej w walce o pełną odpłatność za usługi adwokackie świadczone na rzecz osób uznanych za ubogie*, „Palestra” 1973, nr 3, s. 100–101.

50 W.H. Rechberger, [w:] W.H. Rechberger, D.A. Simotta, *Grundriss des österreichischen Zivilprozessrechts*, Wien 2009, s. 228; A. Deixler-Hübner, T. Klicka, *Zivilverfahren*, Wien 2007, s. 108–109. W literaturze polskiej por. Z. Krzemiński, [w:] Z. Czeszejko-Sochacki, Z. Krzemiński, *Adwokat...*, s. 72.

Warto jednak wskazać, że także obecnie postanowienie o wynagrodzeniu pełnomocnika, zawarte w wyroku, może się uprawomocnić niezależnie od orzeczenia kończącego postępowanie, jeśli nie zostanie zaskarżone przez żadną ze stron. W praktyce bowiem, zgodnie z utrwalonym orzecznictwem SN, strona, której udzielono pomocy prawnej z urzędu, nie ma interesu w zaskarżeniu rozstrzygnięcia o kosztach pomocy prawnej z urzędu. Jeśli wniesie ona zatem środek odwoławczy od orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie, to nie wpłynie to na prawomocność orzeczenia o kosztach pełnomocnika z urzędu. W grę wchodzi jednak zaskarżenie tego rozstrzygnięcia przez stronę przeciwną do strony korzystającej z pomocy prawnej. Wynika to z założenia, że obecnie koszty nieopłaconej pomocy prawnej świadczonej z urzędu są zaliczane do kosztów procesu i strona przeciwna może skarżyć ich wysokość, skoro to ona ma je ostatecznie ponieść.

Rozwiązanie zawarte w petycji nie zmienia tego założenia, a więc strona przeciwna będzie mogła wciąż zaskarżyć postanowienie (także wydane odrębnie) w zakresie nieopłaconych kosztów, jeśli kwestionuje ich wysokość. W razie zaś wniesienia środka zaskarżenia co do istoty powinna także skarżyć orzeczenie o kosztach, gdyż w przeciwnym razie naraża się na ryzyko, że sąd obciąży ją obowiązkiem zwrotu tych kosztów Skarbowi Państwa także w sytuacji, gdy wygra ona sprawę w drugiej instancji.

Z powyższego powodu lepszym rozwiązaniem jest postulowane wyraźne rozdzielanie orzekania o kosztach nieopłaconej pomocy prawnej na dwa orzeczenia. Jedno, w którym przyznaje się je odrębnym postanowieniem pełnomocnikowi od Skarbu Państwa (zaskarżalne tylko przez pełnomocnika, a nie przez którąkolwiek ze stron), oraz drugie, w którym ewentualnie zasądza się ich równowartość zgodnie z wynikiem postępowania jako element kosztów procesu od strony przeciwnej (zaskarżalne przez stronę).

Warto też wskazać, że opieszałość w wypłacie kosztów pełnomocnikowi wynika także z praktyki sądowej, która, dopóki sprawa nie zostanie ostatecznie zakończona, nie kieruje do wykonania prawomocnych orzeczeń sądowych w celu wypłaty należnego wynagrodzenia. Konieczne jest w tym zakresie zaproponowanie przepisu nakazującego niezwłoczną wypłatę tych kosztów pełnomocnikowi zaraz po uprawomocnieniu się postanowienia w tym przedmiocie.

Na pełną aprobatę zasługuje natomiast rozwiązanie, aby w przypadku cofnięcia lub zwolnienia przez sąd ustanowionego z urzędu adwokata lub radcy prawnego, a także wygaśnięcia ustanowienia tych osób wskutek śmierci strony, która korzystała z pomocy prawnej udzielonej z urzędu, sąd na wniosek pełnomocnika ustanowionego z urzędu orzekał w przedmiocie zwrotu kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku. Oczekiwanie w takim wypadku, często wiele lat, na wydanie orzeczenia kończącego postępowanie jest całkowicie bezzasadne.

Sugerować należałoby jednak poszerzenie proponowanej regulacji dotyczącej orzekania o kosztach pełnomocnika z urzędu jeszcze w jego toku. Skoro, jak wskazano, koszty należne pełnomocnikowi od Skarbu Państwa powinny nie być już kosztami procesu w rozumieniu art. 98 § 1 k.p.c.⁵¹, zasada orzekania o nich po wydaniu orzeczenia kończącego nie musi mieć charakteru bezwzględnie. Możliwe jest, aby w szczególnie uzasadnionych przypadkach sąd mógł orzekać o tych kosztach lub ich części w toku

⁵¹ Por. uchwała SN z 13 stycznia 2017 r., III CZP 87/16, OSNC 2017/9, poz. 99, LEX nr 2186048.

postępowania. Proponować należy, aby sąd mógł to zrobić na wniosek adwokata lub radcy prawnego, gdy jest to umotywowane jego szczególnym interesem m.in. w sytuacji ustania zastępstwa prawnego z urzędu w toku postępowania. Uzasadnione może to być jednak także innymi względami, np. sytuacją finansową pełnomocnika lub koniecznością poniesienia szczególnie wysokiego wydatku albo wieloletnim trwaniem procesu. W takim wypadku oczekiwanie na zakończenie postępowania w danej instancji mogłoby być szczególnie krzywdzące. Umożliwi to pełnomocnikowi wywołanie postępowania incydentalnego w przedmiocie należnego mu wynagrodzenia lub zwrotu kosztów już w trakcie trwania postępowania i uzyskania zaspokojenia na wcześniejszym etapie postępowania.

Należy jednak wskazać, że propozycje zawarte w petycji, choć w przeważającym zakresie należy się z nimi zgodzić, nie są zsynchronizowane z innymi obecnymi rozwiązanymi.

Po pierwsze w razie przyjęcia tych postulatów konieczne byłoby uchylenie art. 122 § 1 zd. 1 k.p.c. w aktualnym brzmieniu. Jego pozostawienie wobec propozycji petycji wprowadziłoby niespójność. Propozycja zakłada, że w każdym wypadku koszty pełnomocnika ponosi Skarb Państwa, regulacja art. 122 § 1 k.p.c. zakłada zaś, że pełnomocnik ma ściągnąć własne wynagrodzenie z kosztów zasądzonych stronie.

Po drugie konieczne będzie uchylenie § 6 obu rozporządzeń w związku z wyeliminowaniem subsydiarności odpowiedzialności za wynagrodzenie pełnomocnika.

Postulować należałoby także, aby proponowane w tym miejscu zmiany nie zostały ulokowane w art. 108 k.p.c. Błędnie petryfikuje to aktualny stan, wedle którego wynagrodzenie o kosztach pełnomocnika z urzędu stanowi element orzekania o kosztach procesu między stronami. Celem proponowanych zmian powinno być, jak powiedziano, zerwanie z takim powiązaniem. Ponadto art. 108 k.p.c. dotyczy zasady jednolitości orzekania o kosztach, co ma niewielki związek z zakresem prezentowanej zmiany. Proponować należałoby zatem, aby powyższe propozycje znalazły się w art. 122 k.p.c., który tradycyjnie jest poświęcony wynagrodzeniu i kosztom pełnomocnika z urzędu. Przepis ten zawarty jest w oddzielnym dziale II k.p.c. zatytułowanym „Pomoc prawna z urzędu”. Pozwoli to na odczytywanie postanowień proponowanych zmian w duchu postanowień tego rozdziału i zgodnie z celem proponowanej nowelizacji.

W świetle powyższego należy zaproponować, aby artykuł 122 k.p.c. uzyskał następujące brzmienie:

§ 1. Koszty nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu w każdym przypadku ponosi Skarb Państwa.

§ 2. Zwrot kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu sąd przyznaje odrębnym postanowieniem, które wydaje po wydaniu orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie z zastrzeżeniem § 4.

§ 3. W sprawie, w której kosztami procesu został obciążony przeciwnik procesowy strony korzystającej z pomocy prawnej udzielonej przez pełnomocnika ustanowionego z urzędu, Sąd zasądza zwrot kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu od przeciwnika tej strony na rzecz Skarbu Państwa. W takim wypadku nakaz wypłaty równowartości tych kosztów

ze środków Skarbu Państwa na rzecz pełnomocnika procesowego strony korzystającej z pomocy prawnej udzielonej z urzędu zamieszcza się w postanowieniu, o którym mowa w § 2.

§ 4. W przypadkach uzasadnionych ważnym interesem adwokata lub radcy prawnego, a w szczególności w przypadku cofnięcia lub zwolnienia przez sąd ustanowionego z urzędu adwokata, lub radcy prawnego, a także wygaśnięcia ustanowienia adwokata, lub radcy prawnego wskutek śmierci strony, która korzystała z pomocy prawnej udzielonej z urzędu, Sąd na wniosek pełnomocnika ustanowionego z urzędu orzeka w przedmiocie zwrotu kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu lub ich części w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku.

§ 5. Wniosek o przyznanie kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu zawiera oświadczenie, że opłata nie została zapłacona w całości lub w części.

§ 6. Koszty nieopłaconej pomocy prawnej przyznane od Skarbu Państwa podlegają wypłacie na rzecz adwokata lub radcy prawnego niezwłocznie po uprawomocnieniu się postanowienia w tym przedmiocie, niezależnie od dalszego toku postępowania.

§ 7. Do wykonania orzeczenia zasądzającego koszty nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu na rzecz Skarbu Państwa od strony przeciwnej stosuje się przepisy o wykonaniu orzeczeń w zakresie należności sądowych.

W związku z dostrzeganymi opieszałościami w wykonaniu orzeczeń o przyznaniu pełnomocnikowi z urzędu należnych mu kosztów konieczne jest wprowadzenie art. 122 § 6 k.p.c., który nakazuje niezwłoczną wypłatę tych środków po uprawomocnieniu się postanowienia bez względu na dalszy tok sprawy. Jest to nawiązanie do obecnego art. 93 ust. 2 u.k.s.c.⁵², który nakazuje niezwłocznie wypłacić należność przyznaną m.in. świadkowi, biegłemu lub tłumaczowi. Obecne w związku z brakiem stosownej regulacji różnicowanie jest niezrozumiałe i krzywdzące dla pełnomocników z urzędu.

Propozycja zawarta w art. 122 § 7 k.p.c. ułatwi w praktyce Skarbowi Państwa egzekucję zasądzonych na jego rzecz kosztów. Wedle założenia propozycji będzie się do nich stosować art. 119–125 u.k.s.c., które przewidują wykonanie orzeczeń w zakresie należności sądowych. Obecnie w pojęciu należności sądowych z art. 119 u.k.s.c. nie wchodziły koszty zasądzone na rzecz Skarbu Państwa tytułem zwrotu kosztów udzielonej pomocy prawnej świadczonej z urzędu. Tymczasem w orzecznictwie SN wielokrotnie wskazywano w odniesieniu do kwestii wynagrodzenia na zbliżony status biegłych i pełnomocników z urzędu w postępowaniu cywilnym⁵³. Trudno zatem zaakceptować sytuację, w której tylko tym pierwszym przyznaje się prawo do niezwłocznego wypłacenia należnego wynagrodzenia.

VI. Propozycja alternatywna co do brzmienia art. 122 k.p.c.

Proponowane zmiany wraz z zaproponowanymi modyfikacjami wydają się najlepiej służyć przedstawionym celom. Gdyby jednak nie znalazły one akceptacji, to warto wskazać niezależnie od tego na pilną potrzebę zmiany w treści art. 122 k.p.c.

⁵² Ustawa z 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 755 z późn. zm.).

⁵³ Por. m.in. uzasadnienie uchwały SN z 25 czerwca 2009 r., III CZP 36/09, OSNC 2010, nr 2, poz. 24.

Jak była już mowa, w razie przyjęcia reguły bezwarunkowej odpowiedzialności Skarbu Państwa za koszty nieopłaconej pomocy prawnej świadczonej z urzędu należałoby uchylić art. 122 § 1 k.p.c. w obecnym brzmieniu. Jeśli jednak ustawodawca nie zdecydowałby się na taki krok, wskazany przepis i tak wymaga pilnych zmian.

W razie pozostawienia subsydiarnej odpowiedzialności Skarbu Państwa za koszty nieopłaconej pomocy prawnej niezbędne byłoby wyraźne wskazanie w art. 122 § 1 k.p.c., że sąd zasądza te koszty od strony przeciwnej na rzecz pełnomocnika. Jest to niezbędne dla ochrony adwokata lub radcy prawnego ustanowionego z urzędu. Zmniejszyloby także w praktyce problemy z odzyskaniem należnego mu wynagrodzenia. Strona, która uzyskała pomoc prawną nie powinna być w żadnym stopniu beneficjentem wynagrodzenia i kosztów poniesionych przez pełnomocnika z urzędu.

Po drugie należy usunąć przewidzianą w art. 122 § 2 k.p.c. możliwość potrącenia przez stronę przeciwną własnych zasądzonych kosztów z kosztami należnymi pełnomocnikowi. Strona przeciwna nie może bowiem uzyskiwać korzyści kosztem należnego wynagrodzenia pełnomocnika z urzędu.

W takim przypadku art. 122 k.p.c. powinien przybrać brzmienie:

§ 1. W razie przyznania zwrotu kosztów stronie, dla której ustanowiono adwokata lub radcę prawnego z urzędu, wynagrodzenie i zwrot wydatków należnych adwokatowi lub radcy prawnemu zasądza się na jego rzecz.

§ 2. Na zasądzonych należnościach adwokata lub radcy prawnego przysługuje pierwszeństwo przed roszczeniami osób trzecich.

V. Konkluzje

W świetle powyższych uwag nie budzi wątpliwości potrzeba podjęcia pilnych zmian w odniesieniu do orzekania i wypłacania pełnomocnikom należnych im wynagrodzeń i zwrotu kosztów. W przeciwnym razie świadczenie usług przez pełnomocników ustanowionych przez sąd z urzędu będzie działalnością ryzykowną dla pełnomocników, a przede wszystkim będzie wpływać na jakość świadczonej pomocy osobom, którym się ona należy.

Zmiany te powinny iść w kierunku zgodnym z tendencjami europejskimi, czyli wprowadzenia pełnej zasady odpowiedzialności Skarbu Państwa za te koszty. Odpowiedzialność ta powinna być bezwarunkowa, a wypłata należnych pełnomocnikom wynagrodzeń i zwrotu kosztu powinna być niezwłoczna. Państwo powinno wziąć odpowiedzialność nie tylko za przyznanie stronie prawa do pomocy prawnej, ale także za jakość udzielonej pomocy i zagwarantowanie jej właściwego sfinansowania.

Po drugie obowiązek wypłaty należnych pełnomocnikowi kosztów od Skarbu Państwa powinien przestać być traktowany jako element orzekania o kosztach postępowania ponoszonych przez strony, a stać się należnością sądową, a więc należnością o charakterze publicznoprawnym, którą w istocie jest. W takim wypadku to Skarb Państwa

w razie obciążenia strony przeciwnej kosztami procesu powinien ściągnąć należną mu równowartość wydatkowanych środków wedle zasad, jakie obowiązują dla zwrotu należności sądowych. Wymaga to także powrotu do dyskusji nad usprawnieniem modelu ściągnięcia tych należności⁵⁴.

Należy także umożliwić pełnomocnikowi wystąpienie w uzasadnionych przypadkach (np. szczególnie długi czas oczekiwania na zakończenie postępowania) o wydanie rozstrzygnięcia w przedmiocie należnych mu kosztów już w toku postępowania. W szczególności powinno to być zasadą w razie cofnięcia lub wygaśnięcia zastępstwa sprawowanego z urzędu.

Niezbędne jest wprowadzenie regulacji nakazującej niezwłoczną wypłatę należnych pełnomocnikowi z urzędu kosztów, tak jak to obecnie dzieje się z należnościami świadków, biegłych czy tłumaczy.

⁵⁴ Por. m.in. T. Zawisłak, *Egzekucja należności sądowych, jako warunek spójności systemu kosztów sądowych w sprawach cywilnych*, [w:] *Nowe zasady w zakresie kosztów sądowych w postępowaniu cywilnym*, red. K. Markiewicz, Warszawa 2014, s. 27 i n.

Bibliografia

Literatura

- Apołłow K., *Prawo ubogich w świetle doktryny i praktyki. Komentarz*, Warszawa–Kraków 1938.
- Bálasits A., *Ustawa z 1 sierpnia 1895 r. o postępowaniu sądowym w cywilnych sprawach spornych (Procedura cywilna)*, Lwów 1895.
- Czeszejko-Sochacki Z., Krzemiński Z., *Adwokat z urzędu w postępowaniu sądowym*, Warszawa 1975.
- Deixler-Hübner A., Klicka T., *Zivilverfahren*, Wien 2007.
- Flaga-Gieruszyńska K., *Bezpłatna pomoc prawna jako instrument wspomagający realizację konstytucyjnej zasady prawa do sądu (na przykładzie spraw cywilnych)* [w:] *Wokół konstytucji i zdrowego rozsądku. Circum constitutionem rationemque sanam. Prace dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Smolińskiemu*, red. J. Ciapała, A. Rost, Szczecin–Jarocin 2011.
- Flaga-Gieruszyńska K., *Idea pomocy prawnej z urzędu w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Aequitas sequitur legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2014.
- Godlewski W., *Austryackie prawo procesowe cywilne*, Lwów 1900.
- Gołąb S., *Projekt rozdziału polskiej procedury cywilnej o prawie ubogich z motywami*, [w:] „Polska Procedura Cywilna. Projekty referentów z uzasadnieniem”, t. I, Warszawa 1928.
- Grabowski S., *Jakie wynagrodzenie przysługuje adwokatowi zastępującemu stronę ubogą?*, „Czasopismo Adwokatów Polskich. Dział województw zachodnich” 1934, nr 7–8.
- Hauser R., *Zwolnienie od kosztów sądowych – prawo ubogich*, [w:] *Państwo w służbie obywateli. Księga Jubileuszowa Profesora Jerzego Świątkiewicza*, red. R. Hauser, L. Nawacki, Warszawa 2005.
- Hrobni J., *O zapobieganiu błędom i rozbieżnościom orzecznictwa procesowego*, „Polski Proces Cywilny” 1935, nr 17–18.
- Jodłowski J., *Czy adwokat strony ubogiej może sam egzekwować od przeciwnika sumę należną mu tytułem wynagrodzenia i zwrotu wydatków?*, „Nowy Proces Cywilny” 1933, nr 12.
- Kaczyński M., *Pełnomocnik z urzędu*, Warszawa 2014.
- Kaczyński M., *Zmiany w pomocy prawnej z urzędu w sądowym postępowaniu cywilnym dokonane ustawą z 17 grudnia 2009 r.*, „Palestra” 2011, nr 7–8.
- Kobińska A., *Zaskarżalność postanowienia o przyznaniu od Skarbu Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu oraz niedopuszczalność przyznania tych kosztów poniżej stawki minimalnej*, „Palestra” 2013, nr 1–2.
- Koredczuk J., *„Prawo ubogich”, czyli rzecz o próbie pogodzenia interesu jednostki z interesem państwa*, [w:] *Podstawy materialne państwa. Zagadnienia prawno-historyczne*, red. D. Bogacz, M. Tkaczuk, Szczecin 2006.
- Krzemiński Z., *Pełnomocnik w sądowym postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1971.
- Lewandowski M., *Problematyka bezpłatnej pomocy prawnej w RP na tle prawa do sądu*, „Monitor Prawniczy” 2009, nr 21.

- Mamiński M., *Ustanowienie pełnomocnika z urzędu po nowelizacji KPC*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 15.
- Mizera S., *Sukces adwokatury austriackiej w walce o pełną odpłatność za usługi adwokackie świadczone na rzecz osób uznanych za ubogie*, „Palestra” 1973, nr 3.
- Perrot R., *Institutions judiciaires*, Paris 2010.
- Piekarski M., Vincenz H., *Przyczynki do dyskusji nad nowelizacją KPC*, „Głos Sądownictwa” 1937, nr 4.
- Pietrkowski H., *Czynności procesowe zawodowego pełnomocnika w sprawach cywilnych*, Warszawa 2020.
- Płoszka A., *Publicznoprawny status jednostki skrajnie ubogiej*, Warszawa 2019.
- Pogoda B., *Uwagi do art. 121 k.p.c.*, „Głos Sądownictwa” 1938, nr 2.
- Potrzebowski K., *Zwalnianie od kosztów sądowych w sprawach cywilnych we Francji*, „Palestra” 1973, nr 2.
- Rechberger W.H., Simotta D.A., *Grundriss des österreichischen Zivilprozessrechts*, Wien 2009.
- Rylski P., *Dopuszczalność zażalenia na postanowienie w przedmiocie przyznania od Skarbu Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez pełnomocnika z urzędu*, „Palestra” 2013, nr 1–2.
- Rynkun-Werner R., *Adwokat z urzędu. Podstawowe zagadnienia prawne*, Warszawa 2011.
- Schroeder M., *Wynagrodzenie adwokata ustanowionego dla strony zwolnionej od kosztów i wynagrodzenie obrońcy z urzędu (uwagi «de lege ferenda»)*, „Palestra” 1958, nr 1.
- Sorysz M., *Ustanowienie dla strony pełnomocnika z urzędu oraz obowiązki pełnomocnika w postępowaniu cywilnym na tle nowelizacji KPC z 17.12.2009 r. – zagadnienia wybrane*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 12.
- Supera Ł., *Stawki mniejsze niż życie*, „Palestra” 2012, nr 7–8.
- Szczepański J., *Wniosek o zwrot kosztów pomocy prawnej z urzędu – glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 18.09.2017 r. (V CSK 677/16)*, „Palestra” 2019, nr 4.
- Windakiewicz J., *Ustawa o postępowaniu sądowym w cywilnych sprawach spornych (Procedura cywilna)*, Warszawa 1925.
- Zawiślak T., *Egzekucja należności sądowych, jako warunek spójności systemu kosztów sądowych w sprawach cywilnych*, [w:] *Nowe zasady w zakresie kosztów sądowych w postępowaniu cywilnym*, red. K. Markiewicz, Warszawa 2014.
- Zembrzusi T., *Przyznanie prawa ubogich w postępowaniu cywilnym*, [w:] *Aurela praxis, aurea theoria. Księga Pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 1, red. K. Weitz, J. Gudowski, Warszawa 2011.
- Zieliński A., *Najnowsze zmiany Kodeksu postępowania cywilnego*, „Monitor Prawniczy” 2010, nr 7.

Akty prawne

- Loi n° 91–647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 22 października 2015 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu (Dz.U. poz. 1801).

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 18).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego z urzędu (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 68).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 października 1932 r. – Prawo o ustroju adwokatury (Dz.U. nr 86, poz. 733).
- Ustawa z 11 kwietnia 2001 r. o rzecznikach patentowych (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 944 z późn. zm.).
- Ustawa z 17 grudnia 2004 r. o prawie pomocy w postępowaniu w sprawach cywilnych prowadzonym w państwach członkowskich Unii Europejskiej oraz o prawie pomocy w celu ugodowego załatwienia sporu przed wszczęciem takiego postępowania (Dz.U. z 2005 r. nr 10, poz. 67 z późn. zm.).
- Ustawa z 17 grudnia 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2010 r. nr 7, poz. 45).
- Ustawa z 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1184).
- Ustawa z 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 755 z późn. zm.).
- Ustawa z 4 maja 1938 r. – Prawo o ustroju adwokatury (Dz.U. nr 33, poz. 289).
- Ustawa z 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1166).

Orzeczenia

- Wyrok TK z 23 kwietnia 2020 r., SK 66/19, OTK-A 2020, nr 13.
- Orzeczenie SN z 19 sierpnia 1938 r., C.I. 1162/37, PS 1939/1, poz. 42.
- Orzeczenie SN z 2 listopada 1954 r., 2 CZ 248/54, PiP 1955/1, s. 150.
- Postanowienie SN z 14 lipca 2010 r., V CZ 51/10, LEX nr 1375553.
- Postanowienie SN z 14 października 1998 r., II CKN 687/98, OSNC 1999, nr 3, poz. 63.
- Postanowienie SN z 17 listopada 2009 r., III CZ 53/09, OSNC 2010/5, poz. 79.
- Postanowienie SN z 18 maja 2011 r., III CZ 25/11, LEX nr 864008.
- Postanowienie SN z 25 maja 2010 r., I CZ 29/10, LEX nr 1308015.
- Postanowienie SN z 8 września 1982 r., I CZ 83/82, „Palestra” 1985, nr 3–4, poz. 28.
- Uchwała SN z 1 marca 1989 r., III CZP 12/89, LEX nr 463039.
- Uchwała SN z 13 stycznia 2017 r., III CZP 87/16, OSNC 2017/9, poz. 99, LEX nr 2186048.
- Uchwała SN z 20 maja 2011 r., III CZP 14/11, OSNC 2012, nr 1, poz. 2, s. 9.
- Uchwała SN z 25 czerwca 2009 r., III CZP 36/09, OSNC 2010, nr 2, poz. 24.
- Uchwała SN z 8 marca 2012 r., III CZP 2/12, OSNC 2012, nr 10, poz. 115, s. 30.